

ISSN 1829 - 1864

2010 հունվար - մարտ թիվ 1 (29)

համահայկական հանդես

VEM Pan-Armenian Journal

Դոկտ. Ռուբինա Փիրումեան
Lnu Անջելիս

ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅԸ ԹՈՒՐԲԻԱՅՈՒՄ

Խոչընդոտ երկրի բացարձակ թրքացման դեմ¹

Կայսրութիւնը օսմանացնելու (Ottomanization) անյաջող արդիւնքից յետոյ, Երիտ. Թուրքերը ի գործ դրեցին թրքացման քաղաքականութիւնը (Turkification), որով եւ պիտի իրագործուէր «Թուրքիան թուրքերի համար» գաղափարախօսութիւն-նպատակը: 1915-ի կոտորածները, տեղահանութիւնն ու բռնի իսլամացումը այդ նպատակին էին ծառայում: Առաջին Աշխարհամարտի աւարտին յաջորդող շփոթի եւ անիշխանութեան մթնոլորտը կասեցրեց թրքացման թափը, որ իր նոր հունի մէջ մտաւ Թուրքիոյ Հանրապետութեան ստեղծման հետ զուգընթաց: Յատկանշական է, որ սկզբնական շրջանում տարուող թրքացման քաղաքականութեան մէջ, որպէս արդիւնք քեմալական աշխարհականացման, կրօնը որոշ չափով իր դիրքերը զիջեց: Այնուամենայնիւ, նոյնիսկ Իսմէթ Ինօնիյի իշխանութեան օրօք, Իսլամը սկսեց աստիճանաբար իր դիրքը գրաւել երկրի ազգային դիմագծի կենտրոնում: Ադնան Մենդերեսը աւելի զարկ տուեց դրան:

Թրքացման քաղաքականութիւնը յամառօրէն տարւում էր բոլոր փոքրամասնութիւնների նկատմամբ եւ որոշ պարագաներում՝ բացարձակ բռնութեամբ: 1934 թուին գործադրուած ազգանունների թրքացման օրէնքը մի ազդու միջոց էր տարազան հասարակութեանը միատարր դարձնելու ճամբին: Այս հրամանագրով, օրինակ հայերի դէպքում, արգիլուեց կրել ազգանուն, որ հայկական հնչեղութիւն ունէր եւ ազգային պատկանելութիւն էր յիշեցնում:

Խտրականութեան եւ հալածանքի քաղաքականութեան եւ միեւնոյն ժամանակ երկրի հասարակութեան եւ տնտեսութեան թրքացման մէկ այլ դրսեւորում էր 1942-ի ոչ-Իսլամ ժողովրդի վրայ պարտադրուած արտառոց ու անհաշիւ ունեցուածքի հարկը (varlik vergisi), որ ներառում էր նաեւ իսլամացած հայերին: Սա միջոց էր ծանր տուրքերով ոչ-իսլամներին, մանաւանդ՝ հայերին կողոպտելու եւ աղքատութեան մատնելու, նրանց տնտեսական ուժը ոչնչացնելու: Բոլոր նրանք, որոնք հնարատրութիւն չունէին վճարելու, եւ պիտի ասել, որ շատերը, զուրկ էին այդ կարողութիւնից, աքսորւում էին դէպի արեւելեան նահանգներ՝

1 Այս յօդուածը առնուած է 2009-ի Մարտ 14-ին, Լոս Անջելէսում Հայկական Ցեղասպանութեան Ոգեկոչման Համագաղութային Մարմնի կազմակերպած գիտաժողովին անգլերենով ներկայացուած ուսումնասիրութիւնից:

Բ(Ը) տարի, քիվ 1(29), հունվար-մարտ 2010

ԿԵՄ համահայկական հանդես

սոսկալի պայմաններում պարտադիր աշխատելու եւ այդպիսով պետութեան «պարտքը» վճարելու: Աքտրավայրեր կային Էսքիշեհիք մահանգի Միվրի-հիսար գաւառում, բայց ամենասոսկալին Էրզրում մահանգի Աշքալ գաւառի տարբեր ճամբարներն էին: Աշքալ գիւղաքաղաքի բնակիչներից մէկը՝ Պապա Եուսուֆը, պատմել էր Քէմալ Եալչընին իր տեսած 300 հայ, յոյն ու հրեայ քստորեալների կրած տառապանքների մասին. «Ախոռները, սրճարանները ննջարանի վերածեցին: Բակոր, թրիք եւ այլն կը վառէին: Ամսէ ամիս կը վճարէին իրենց պարտքը: Շատ թշուառ վիճակ մը ունէին: Չկրցան ընտելանալ այստեղի եղանակին... Շատ ցուրտ էր: Չանոնք շարունակ աշխատցուցին»: Տաժանակիր աշխատանքը շատերին մաշեցրեց. իսկ երբ մէկը մեռնում էր, յիշում է Պապա Եուսուֆը, հսկիչ տասնապետները անտարբերութեամբ ասում էին, «սատկելու գնաց»:²

Յետոյ եկան 1955-ի Մեպտեմբեր 6-7-ի պոգրոմները, ոչ-իսլամների վրայ յարձակումներ, կոտորած, բռնաբարում, տների ու խանութների կողոպուտ, ւաւերում ու հրդեհ: Կիպրոսի հարցի թեժ օրերն էին եւ Թուրքիոյ Իսլամ ժողովուրդը հրահրուեց յոյների դէմ իր վայրագ հակադարձը ցոյց տալու: Յարձակումները սկսեցին մի սուտ լուրի տարածումով՝ իբր յոյները ռումբ են նետել ու ւաւերել են Սալոնիքում այն տունը, ուր ծնուել էր Աթաթուրքը: Իսլամ զանգուածները գազազած փողոց թափուեցին յոյներից վրէժ լուծելու, սակայն թիրախ դարձան նաեւ հայերը եւ երբեմն էլ՝ յատկապէս հայերը: Գրիգոր Ջէյհանը (Ջիհանեան) յիշում է այդ սարսափի օրերը Պոլսում, թէ ինչպէս կառավարութեան կողմից արտօսուած հանրահաւաքից յետոյ գրգռուած ժողովուրդը յարձակուեց ոչ-իսլամ բնակչութեան վրայ: Նպատակը յոյներին վնասելն էր, բայց հայերն ու հրեաներն էլ իրենց բաժինը ստացան: «Նոյն ժամերուն ոչնչացուցին Պոլիսն ու Իզմիրը: Առանց հրդեհուած, առանց քանդուած, առանց կողոպտուած յոյնի տուն, խանութ չմնաց: Յոյներուն քով հայերուն եւ հրեաներունն ալ հրդեհուեցան, քանդուեցան: Նոյն փողոցին մէջ յոյնի խանութին քով գտնուող թուրքի տան, խանութին ձեռք չտուին: Ամէն բան ծրագրուած, ոչ-իսլամներու տուններն ու խանութները նախապէս ճշդուած էին»:³

Ռոբեր Հատտեճեանը յիշում է հայ մտաւորականութեան ապրած յուսահաբութիւնը: Դեռ նոր էր սկսել որոշ չափով ազատութեան շունչ փչել: Նոր ու աւելի ազատ արտայայտութիւնների կարելիութեան յոյսեր կային: Հայկական հրատարակութիւնները բազմապատկուել էին: Հատտեճեանը յիշում է իր եւ Զարեհ Խրախունու այցը Սարգիս Թերզեանի տպարան. կոտորուած մեքենաներ, դէս ու դէն շարտուած թղթեր, ու «Սան» թերթի յաջորդ համարի շարուած տառերը ցաք ու ցրիւ գետին թափուած: Տեսարանը ցաւալի էր, բայց աւելի ցաւալին, յարում է Հատտեճեանը, խորտակուած յոյսն էր դէպի աւելի լաւ ապագայ Թուրքիայում:⁴

Այս դէպքից յետոյ տեղի ունեցան ձերբակալութիւններ եւ դատավարութիւններ, բայց տնօրինուած պատիժները թեթեւ էին ու ձեւական: Ձերբակալուածներից՝ դէպքերի մէջ կարելու դերակատար Օքթայ Էրզենը, օրինակ՝ կարճ ժամանակում ազատ արձակուեց եւ Նեւշեհիքի կառավարչի պաշտօն

2 Քէմալ Եալչըն *Seninle Güler Yüreğim*, (2000), Իստանբուլ: Մէքքերումները «Դոգիս քեզնով կը խայտայ» Գրիգոր Արք. Պեքճեանի թարգմանութիւնից (Երեւան, 2003), էջ 101:

3 Նոյն տեղում, էջ 179:

4 Տե՛ս Ռոբեր Հատտեճեան, «Յուշատետր-15» (1999), էջ 160-61:

ստացաւ: Դէպքի իրական պատասխանատուն, սակայն, ինքը՝ Ադնան Մենդերեսը եւ իր կառավարութիւնը, հաշուետութեան չկանչուեցին: Իսկ 1960-ին Մենդերեսի անկմանը յաջորդած դատավարութիւններում ակնարկ անգամ չեղաւ 1955-ի դէպքերի եւ մեծ թուով զոհերի ու տնտեսական հսկայ վնասների պատճառ դարձած նրա դերակատարութեան մասին:

1955-ի Սեպտեմբեր 6-7-ի պոգրոմների իրական կողմը ուսումնասիրող յօդուածում Ալֆրեդ դը Չայեասը ցաւով նկատել է տալիս, որ Մենդերեսի մեղադրականների շարքում կառավարական ֆոնտերի չարաշահումներն էին բերուած եւ 1955-ի դէպքերը չէին յիշուած, իսկ այդ դէպքերի ոստիկանական կամ պաշտօնական թղթածրար մինչ այսօր գոյութիւն չունի: Դը Չայեասը նոյնպէս ցաւով է արտայայտուած, թէ Թուրքիոյ երիտասարդ սերունդը շատ քիչ բան գիտէ 1955-ի պոգրոմների մասին եւ դեռ հակառակը՝ ի յարգանս Մենդերեսի յիշատակին՝ փողոցներ, դպրոցներ ու հաստատութիւններ նրա անունն են կրում:⁵

Թրքացման քաղաքականութեան յաջորդ բիրտ դրսեւորումը թրքերէնից բացի որեւէ այլ լեզու խօսելն արգիւելու՝ 1960-ականների արշաւն էր: Սա շեշտուած արձագանքն էր 1928-ից արմատ նետած կարգախօսի՝ *Vatandaş, Türkce Konuş!* (Համաքաղաքացի, թրքերէն խօսիր): Յատկանշական է, որ 1965-ից սկսած, պետական մարդահամարի հարցախոյզից զեղչուել է անհատի մայրենի լեզուի մասին հարցումը:

Ա. Օմեր Թիրքեշը Զեմալ Եալչընի *Seninle Güler Yüreğim* (Հոգիս քեզմով կը խայտայ) գիրքը կարդալուց յետոյ էր իմացել 1955-ի դէպքերի մասին: Այդ գրքի մասին գրած գրախօսականում նա այսպէս է արտայայտուած, «ցասում եւ ցաւ եւս զգում երբ մտածում ես, թէ հանրապետական Թուրքիայում ո՛չ միայն փորձ չեղաւ 1915-ի ցաւերը ամոքելու, այլ այդ ցաւերը աւելի խորացուեցին՝ 1942-ի *varlık vergisi*, 1955-ի պոգրոմների եւ 1960-ականների «թրքերէն խօսիր» կարգախօսը պարտադրող շեշտուած բրտութիւններով ու հալածանքներով: Ակնարկելով 1980-ի Սեպտեմբեր 12-ի պետական հարուածից յետոյ ձախ մտաւորականների ձերբակալութիւններին, Թիրքեշը աւելացնում է, թէ միակ ժամանակ երբ հայերի ու թուրքերի հետ հաւասար վերաբերուեցին, դա բանտերում էր, դաժան չարչարանքների նկուղներում:⁶

Թուրք ազգայնական շարժումը նոր թափ եւ ուղղութիւն էր ստանում: 1969-ին ֆաշիստական կողմնորոշում ունեցող գնդապետ Ալփասլան Թիրքեշը իր ծայրայեղ ազգայնական կուսակցութիւնն էր կազմում (*Milliyetçi Hareket Partisi* - Ազգային շարժում կուսակցութիւն), որից պիտի սերէր «Գորշ գայլեր» խմբակցութիւնը: Ծայրայեղ ազգայնական շարժումին միացաւ նաեւ Նեջմեթ-թին Էրբաքանը եւ իր նորաստեղծ կուսակցութիւնը (*Milli Nizam Partisi* - Ազգային կարգ կուսակցութիւն): Միլէյման Դեմիրելի եւ Բուլենթ Էջելիթի օրօք այս երկու կուսակցութիւնները կարելոք մասնակցութիւն ապահովեցին երկրի ոստիկանական եւ ապահովական գաղտնի սպասարկութեան կառոյցներում:

5 Տե՛ս Ալֆրեդ դը Չայեաս, "The Istanbul Pogrom of 6-7 September 1955 in the Light of International Law" («1955-ի սեպտեմբեր 6-7-ի Իստանբուլի պոգրոմը միջազգային օրէնքի լոյսի տակ»), (2007): Պիտի աւելացնել, որ վերջերս հրապարակ է իջել *Guz Sancisi* (Տխուր աշուն) ֆիլմը, որ մի սիրոյ պատմութեան ընդմիջից անդրադառնում է 1955-ի դէպքերին. այնուամենայնիւ, արդիւնքը երբեք բաւարար չէ:

6 Գրախօսականը տես <http://www.pandora.com.tr/turkce/elestiri.asp?yid=251> կայքէջում (Յունուար 31, 2007):

Derin devlet-ը⁷ կազմում էր եւ իր քաղաքական ու ահաբեկչական ընդլայն-
կեայ գործունեութիւնն էր տարածել, որ շարունակում է մինչեւ օրս: Բացայայտ
իրողութիւն է, որ 1978 եւ 1993 ալեւիների կոտորածների օրերին «Գորշ
գայլեր»ը, derin devlet-ի ահաբեկչական թելը, 1915-ի կոտորածները իրագործող
Teşkilat-ı Mahsusa-ի (Յատուկ կազմակերպութիւն) դերն էր ստանձնել:

1980-ի զինուորական հարուածը եկաւ վերջ տալու ծայրայեղութեան
հասած իսլամական շարժումին: Արդիւնքը, սակայն, ժամանակաւոր էր: Իշ-
խանութիւնները դարձեալ հակուեցին դէպի Իսլամ՝ կիզակեղծ թուրք ազգային
գիտակցութեան: Թուրքոյք Օզալը այս երեւոյթի մեծ դերակատարն էր: Փերրի
Անդրսընի կարծիքով, «Կրօնի վրայ հիմնուած ազգային ինքնութիւնը աւելի
շեշտաւորուեց, երբ իսլամական սինթէզի թրքական տարբերակը տարածուեց
իբրեւ դասագրքային ուսմունք»:⁸ Այսպիսով, թուրք ազգային ինքնութիւն հաս-
կացողութիւնը խոր արմատներ էր նետում՝ ժխտելով ու ջնջելով Թուրքիայում
ապրող նոյնիսկ իսլամ ժողովուրդների էթնիքական իւրայատկութիւնները:

1980-ի պետական հարուածին յաջորդած ձախերի հալածանքն ու ձերբա-
կալութիւնները արմատախիլ արեցին մանաւանդ երիտասարդ մտաւորակա-
նութեան մէջ տարածում գտած շարժումը: Դա մահացու հարուած էր նաեւ
քուրդ մտաւորականութեան նպատակներին: Նրանք յոյս ունէին քրդական վե-
րածնունդը տարածել գոնէ համալսարանական միջավայրում: Յիրաւի, 1980-ի
պետական հարուածից յետոյ քրդական հալածանքներն ու խտրականութիւնը
նոր չափերի հասան՝ պարետային ժամեր երկրի հարաւ-արեւելքում, քրդերէնի
գործածութեան արգիլում եւ քրդական լեզուի ու մշակոյթի դրսեւորումների
խափանում ամբողջ Թուրքիոյ տարածքում: Այս ճնշումներն էին, որ Քրդական
Բանուրական կուսակցութեանը (Partiya Karkeran Kurdistan, PKK – Քուրդիս-
տանի բանուրական կուսակցութիւն) զինեալ պայքարի նդեցին: 1984-ին սկիզբ
առաւ քրդական ապստամբութիւնը եւ միայն 1999-ին Դեմիրելին յաջողուեց
խեղդել ու չեզոքացնել անհանգստութիւնները, ինչ որ լիովին չէր կարողացել
կատարել Օզալը: Վերջաւորութիւնը քուրդ ղեկավար Արդիւլահ Օջալանի
ձերբակալումն ու բանտարկութիւնն էր:

Եւրամիութեան մէջ ընդունուելու փորձերը որոշ փոփոխութիւն մտցրին
փոքրամասնութիւնների նկատմամբ թուրք կառավարութեան վարած քաղա-
քականութեան մէջ: Գոնէ առերեւոյթ մեղմացումը զգալի է մանաւանդ՝ քրդերի
պարագային: Մասնաւոր դպրոցներում արդէն թոյլատրուում է քրդերէն
դաստիարակող, կարելի է նաեւ որոշ հեռուստածրագրեր քրդերէնով մատուցել:

Ալեւիների դրութիւնը աւելի վատ է: Ծարունակական հալածանք ու խտրա-
կանութիւն, որի մասին աշխարհը այնքան էլ տեղեակ չէ: Այս կրօնական եւ ոչ-
էթնիքական խմբաւորումը ընդհանրապէս ներկայացուած է իբրեւ հերե-
տիկոսների, Շիի-ներից է՛լ աւելի անընդունելի, նոյնիսկ աթէիստների
հաւաքածոյ: Այսօր Թուրքիայում ապրում են 10-12 միլիոն ալեւիներ, որոնցից
2-3 միլիոնը ծագումով քրդեր են եւ ով գիտէ՝ որքանը քրդացած հայեր:

7 Թարգմանաբար կարելի է խորքային պետութիւն կոչել՝ պետութիւն պետութեան մէջ հասկացողութեան
համեմատուող այս գաղտնի խմբակցութիւնը, որ կազմուած է երկրի ղեկավար կառոյցների մէջ
գործող ազդեցիկ պաշտօնատարներից: Ոչ-ժողովրդավարական սկզբունքներով ղեկավարուող այս
խմբակցութիւնը ուժի եւ բրտութեան միջոցով իր նպատակներն է պարտադրում, նպատակներ, որոնք,
իր կարծիքով, երկրի շահին են եւ ի հարկէ դեմ ոչ-թուրք փոքրամասնութիւններին: Ամժխտելի է նաեւ
Ergenekon ահաբեկչական գաղտնի կազմակերպութեան կապը այս խմբակցութեան հետ:

8 Փերրի Անդրսըն, "After Kemal" (Քեմալից յետոյ), London Review of Books, 25 սեպտեմբեր, 2008.

Հակառակ քրդերին, որոնք ցրուած են ամբողջ երկրում, աւելիները աւելի կենտրոնացած են միջին-արեւելեան տարածամասում՝ Չորումից Մուշ։ Կրօնը այս խմբակցութեան գաղափարախօսութեան մէջ մեծ դեր չի խաղում։ Աւելի ինքնութեան հիմքում մարդասիրութիւնն է եւ համաշխարհային իդէալները։

Բոլոր ազգային եւ կրօնական փոքրամասնութիւնները միասին Թուրքիոյ բնակչութեան մէկ երրորդն են կազմում. ուրեմն, ինչպէս Փերրի Անդրսընն է նշում, ժողովրդի մէկ երրորդը շարունակական խտրականութեան տակ է գտնուում։ Ուժով պարտադրուած ձուլումը թուրք հասարակութեան մէջ, այսինքն՝ ջնջումը ինքնութեան, որ է՝ լեզուի, մշակոյթի եւ ազգային պատկանելութեան, ընթանում է համատարած բոլորի վրայ, դրանք լինեն ոչ-թուրք մուսուլմաններ, ինչպէս քրդերը, լազերը, արաբները, չերքեզները եւ չեչենները, կամ ոչ-մուսուլմաններ, ինչպէս հայերը, յոյները եւ հրեաները։⁹

Թրքահայ փոքրամասնութեան նկատմամբ տարուող քաղաքականութեան փոփոխութիւնը այլ արմատներ ունի եւ այլ ուղղութեամբ է զարգացել։ Կարելի է ասել, թէ դա կապուած է եղել Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման համար 1970-1980-ական թուականներին Սփիւքում տարուող քաղաքական եւ զինեալ պայքարին։ Որպէս հակադարձ, այդ տարիներին թուրք իշխանութիւնը հրապարակը հեղեղեց ուրացման գրականութեամբ, որ իր ուղին գտաւ նաեւ դպրոցական դասածրագրերի մէջ։ Թուրք պատանին սովորեց ատել հայերին, որոնք Օսմանեան կայսրութեան թշնամիներին էին միացել ու փորձել էին կայսրութիւնը տապալել։

Թաներ Աքշամը իր հարցազրոյցներից մէկում վկայում է իր ստացած դաստիարակութեան մասին։¹⁰ Նման բացատրութիւն է տալիս նաեւ Օսման Բեօքերը 2005-ին իր կազմակերպած «Իմ սիրելի եղբայրս» բացիկների ցուցահանդէսի առիթով Ֆրանս Պրեսի թղթակցին տուած իր հարցազրոյցում։¹¹ Իսկ Հուլիա Ադաքը, հետեւելով Թաւեաթ Փաշայի յուշերի հրատարակման ու վերահրատարակման թուականներին, եզրակացնում է, որ ամէն անգամ, երբ հայկական հարցը միջազգային ուշադրութեան էր արժանանում, թուրք իշխանութիւնները շուկան լեցնում էին Թաւեաթի յուշերով (1921, 1945, 1986, 1990, 2005, 2006)՝ դրանով ձեւաւորելու ու վերաձեւաւորելու թուրք հասարակութեան

9 Ըստ Wikipedia հանրագիտարանի տուեալների, առնուած Թուրքիայի երեք համալսարանների պրոֆեսորների 2008-ին Ազգային Ապահովութեան հորիրոյի համար պատրաստած զեկուցման, Թուրքիոյ բնակչութիւնը հետեւեալ պատկերն է ներկայացնում. 50-55 միլիոն եթնիք թուրքեր, 12.5 միլիոն քրդեր, 2.5 միլիոն չերքեզներ, 2 միլիոն բոսնիացիներ, 1.3 միլիոն ալբանացիներ, 1 միլիոն վրացիներ, 870,000 արաբներ, 700,000 ռոմաներ կամ ռոմանիներ (գնչուների ցեղ), 600,000 պոմակներ (ժամանակին իսլամացած բուլղարացիներ), 80,000 լազեր (մեծ մասամբ Սեւ ծովեան ափերում), 60,000 հայեր, 20,000 հրեաներ, 15,000 յոյներ եւ 13,000 համշէններ։ Ձեկուցագրում չեն յիշուել զազանները, որոնք գոյութիւն ունեն անյայտ թուով (եթնիքական տեսակետից արիական, իրանական, կրօնով՝ աւելի կամ սիւննի). Սրանք, աւելի մեծ հալածանքների ենթարկուելով, թողել են իրենց բնակավայրերն ու հեռացել, մասամբ էլ ձուլուել։ Տես "Demographics of Turkey" (Թուրքիայի ժողովրդագրութիւնը) յօդուածը։ Ձեկուցագրում նշուած թուրքից հայկական ծագում ունեցող, մեզ հետաքրքրող համշէնների բաժանկը բաւական անտրամաբանական է թւում։ Բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ համշէնների ներկայ թիւը նշում են 3-400.000, որոնցից համարեա կէսը քրիստոնեաներ են եւ ապրում են Թուրքիայից դուրս. իսկ միւս կէսը Իսլամ կրօնին են հետեւում եւ այսօր, բացի իրենց ասանդական բնակավայրերը ցրուած են ամեն տեղ։

10 "Is It Still Genocide if Your Allies Did It?" (Արդեօք դա դեռեւս ցեղասպանութիւն է, եթէ դա քո դաշնակիցներն են կատարել). Հարցազրոյցը վարել է Փիթըր Շիլլինգը, Minnesota Law and Politics, թերթում, տե՛ս հետեւեալ կայքէջը <http://www.lawandpolitics.com/minnesota/Is-It-Still-Genocide-if-Your-Allies-Did-It/cef7381e-fe46-102>. (12/27/2007).

11 Տես "Turkey Begins Self-Reflection Over Armenia" (Թուրքիան Հայաստանի նկատմամբ ինքնախոնարհ է սկսում), հարցազրոյցը վարել է Սիքուլա Շելիորոնը. աղբիւրը՝ www.Armeniapedia.org

վերաբերմունքը հայկական հարցի նկատմամբ:¹² Թրքական քարոզչական մեքենայի վերջին ձեռքբերումներից է պատմությունը խեղաթիւրող եւ հայերի նկատմամբ ատելություն սերմանող «Սարի գելին» ֆիլմը, որ նախատեսուած է կրթական համակարգի համար:

Այնուամենայնիւ, այսօր մեծ է թիւը այն թուրք մտաւորականների, որոնք հարցադրումի են ենթարկում թուրք իշխանութիւններին՝ անցեալը չորանալ եւ պատմութեան հանդէպ իրենց դիրքը հաստատ պահելու սիրոյն հասարակութեան միտքը խաբէութիւններով չողողել:¹³ Այս ազատախոհ մտաւորականները իրենց ինքնութեան փնտրտութի մէջ մերժում են ընդունել իշխանութիւնների պարտադրած «թուրք ազգային ինքնութիւնը»: Նրանք հաւատացած են, որ ազգային ինքնութեան մէջ կրօնին այսքան ծանրակշիռ կարեւորութիւն տալով, իշխանութիւնները վնաս են բերում ժողովրդին ու գրկում են նրան իր իրական ինքնութիւնը գտնելու հնարաւորութիւնից:

Օրհան Փամուրը հաւատում է, որ այս բազմազանութիւնը միշտ գոյութիւն է ունեցել, եւ յաջորդական իշխանութիւնները փորձել են սպանել այն. «Մեծ է թիւը այն հեղինակաւոր քաղաքագէտների, որոնք ժամանակի ընթացքում փորձել են մէկ էութիւն, մէկ ապրելակերպ պարտադրել Թուրքիոյ վրայ: Որոշները՝ զինուորական միջամտութեամբ Արեւմտեան աշխարհականացում են բերել. ուրիշները ցանկացել են Թուրքիան տեսնել յաւիտենապէս աւանդական եւ իսլամական: Նման մօտեցումը կործանում է ժողովրդավարութիւնը Թուրքիայում ... Այս էութիւնները տեսական երկխօսութեան մէջ պիտի մնան, վիճեն իրար հետ ու փոխեն իրար»:¹⁴

Պարզ է, որ այս մտաւորականները ենթակայ են անդադար յարձակումների ու հալածանքի: Հրանտ Դինքի սպանութիւնը մէկ ցաւալի դրսեւորումն էր այս երեւոյթի: Նա համարձակուել էր ասելու, թէ ինքը Թուրքիայից է, բայց թուրք չէ, հայ է: Նա համարձակուել էր ասելու, թէ ինչ որ կատարուեց 1915-ին, ոչ այլ ինչ էր եթէ ոչ ցեղասպանութիւն: Եւ վերջապէս, նա համարձակուել էր յայտարարելու, թէ թուրք կարծումս հերոսուիի, ռազմական օդաչու,¹⁵ Աթաթուրքի հոգեզաւակ, եւ թուրքերի պաշտամունքի առարկայ Սաքիհա Գեօքչենը 1915-ի հայ որբերից է եղել:

Դինքի սպանութիւնը սթափեցրեց ազատախոհ մտաւորականութեանը, որը այնուամենայնիւ ճշմարտութեան փնտրտութիւնը պեղում է անցեալը: Նոր հրատարակութիւնները Թուրքիայում տարբեր մօտեցումներով, տարբեր դատումներ են կատարում. օրինակ՝ Իստանբուլի Թուրք Պատմական Ընկերութիւնը, որ անցատուել է Անքարայի մայր կազմակերպութիւնից, *From Subject to Citizen in 75 years* (Հպատակից՝ քաղաքացի 75 տարուայ ընթացքում, 1999) հրատարակութեան մէջ խօսում է հայերի տեղահանութեան մասին:

Ֆաքմա Միւզէ Գեօշէքի կարծիքով, սա առաջին փորձն է հայութեան տեղահանութիւնը բռնի գաղթի անուան եւ մանաւանդ՝ ընդհանուր գաղթերի

12 Տէն Դուլիա Ադաք, "Identifying the 'Internal Tumors'" (Ճանաչենք «ներքին ուռուցքները»), (2007):

13 Այս դիրքորոշումը պէտք չէ մեկնաբանել իբրեւ արտացոլքը Դայոց Ցեղասպանութեան ճշմարտութեան ճանաչման: Այս մտաւորականների մեծ մասը պարզապէս Թուրքիոյ անցեալը պեղելու եւ փոքրամասնութիւնների հանդէպ արդար վերաբերմունքի պահանջն է կատարում: Եւ այդ բոլորը՝ ի սեր ժողովրդավարութեան, որ բացակայում է երկրում:

14 Մէքերումը NPO 24:3 (Ամառ, 2007) հարցազրոյցից, էջ. 11.

15 Ըստ որոշ աղբիւրների, Wikipedia, online Encyclopedia կամ Notablebiographies.com, Սաքիհա Գեօքչենը (1913-2001) իրօք առաջին կին ռազմական օդաչուն է եղել աշխարհում:

վերտառութեան տակ ներկայացնելու, եւ վերջապէս առաջին փորձն է տարիների բացառումից յետոյ Թուրքիոյ պատմութեան մէջ հայերին եւս ներառելու: Բոլոր պարագաներում, սա հեղինակի ընտրած ուղին է՝ նկարագրելու այն «դեմոգրաֆիկ փոփոխութիւնները», որոնք այսօրուայ միատարր հասարակութեան առաջացմանը սատարեցին եւ հիմնականում ներկայացնելու Հայոց Ցեղասպանութիւնը՝ իբրեւ բռնի գաղթ, որ տեղի ունեցաւ «ոչ-բարեմաստ» պայմաններում:¹⁶

Նոյն հրատարակութեան մէջ բռնի գաղթի թեման շօշափող յօդուածի հեղինակ Աքիլ Գիւրսոյը գրում է, թէ «Ա. Աշխարհամարտի ընթացքին, 1915-ի գարնանը, Երիտ. Թուրքերը որոշեցին պարտադրել հայերին երկրից դուրս գաղթելու... Որոշ հայեր էլ Թուրքիան թողեցին հանրապետութեան հիմնադրումից յետոյ»:¹⁷ Այսպիսով, հեղինակը լուծում է հայ բնակչութեան թուի հարցը. ուրեմն, շուրջ երկու միլիոն նախքան պատերազմը, 60,000 այսօր, մնացեալը գաղթել են:

Հակառակ փոքրամասնութիւնների նկատմամբ տարրուղ առերեւոյթ մեղմ քաղաքականութեան, Ռեջեբ Թալիպի Էրդողան-Արդիլլահ Գիլ կառավարութիւնը անշեղօրէն երկրի թրքացման ճամբան է շարունակում: «Մէկ Դրօշ, Մէկ Ազգ, Մէկ Լեզու, Մէկ Պետութիւն» մինչ այսօր կրկնուող կարգախօսը արտայայտիչն է հասարակութեան վրայ պարտադրուած գաղափարախօսութեան: Այդ գաղափարախօսութիւնից շեղուելը ոճիր է եւ պատժելի 301 յօդուածով: Բասքին Օրանն էլ մէկն է դատապարտուածներից: Նրա յանցանքը՝ վերատրանք Թուրքիայի եւ թրքութեան դէմ: Երախտորդարանին ներկայացնելու համար վարչապետի կողմից ապսպրուած եւ 2006 թուին պատրաստուած երկրի մարդկային իրաւունքների հարցի մասին զեկուցագրի մէջ Օրանը նշել էր, թէ Լօզանի համաձայնագրի նախատեսումներն ու պայմանները չեն գործադրում փոքրամասնութիւնների նկատմամբ եւ նոյնիսկ մարդկային իրաւունքների ուժեղ խախտումներ են տեղի ունենում հենց նաեւ թուրքերի դէմ: Օրանը դատապարտում էր, քանի որ գործածել էր *Türkiyeli* ձեւը, որ նշանակում է մարդ՝ Թուրքիայից կամ՝ Թուրքիայի քաղաքացի, մի եզր որ կարող է ցեղային կամ կրօնական տարբերութիւնների իմաստ տալ, փոխանակ *Türk*, որ պարզապէս գերիքնութիւն է առանց ոչ մի զանազանութեան:

The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians (Ցեղասպանութեան մեծ խաղը. կայսերապաշտութիւն, ազգայնականութիւն եւ օսմանեան հայերի կործանումը) իր վերջին գրքում Դանըլը Բլաքսհամը գրում է. «Թուրքիան յամառօրէն ստել է իր անցեալի մասին, իր ստերի հաստատման ու առաջացման համար ուժ ու սպառնալիք է գործածել իր փոքրամասնութիւնների եւ այլ պետութիւնների դէմ, հայերին ջնջել է իր պատմութեան գրքերից»:¹⁸ Այս բոլորով հանդերձ ու ի հեճուկս այն իրողութեան, որ խտրականութիւնն ու հալածանքը փոքրամասնութիւնների դէմ դեռ շարունակում են, անդրժելի երեւոյթ է փոքրամասնութիւնների ազգային ու

Բ(Ը) տարի, քիվ 1(29), հունվար-մարտ 2010

վե՛ր համահայկական հանդէս

16 Տե՛ս Ֆաթմա Միլլէ Գեօշքը, "Silence's in the Turkish Republican Past: An Analysis of Contemporary Turkish-Armenian Literature" (Լռութիւններ Զանրապետական Թուրքիոյ անցեալում. վերլուծում թրքահայ ժամանակակից գրականութեան), անտիպ:

17 Նոյն տեղում:

18 Դանըլը Բլաքսհամի *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians* (Ցեղասպանութեան մեծ խաղը. կայսերապաշտութիւն, ազգայնականութիւն եւ օսմանեան հայերի կործանումը) գրքից մէջերումը տե՛ս Փերրի Անդըրսըն, "After Kemal" յօդուածում:

կրօնական ինքնութեան խորացումն ու անլի շեշտաւորումը. երեւոյթ՝ որ ճգնաժամի է յանգեցրել թուրք ազգային գեր-ինքնութեանը: Երիտ. Թուրքերից ժառանգած ու հանրապետական շրջանում անշեղօրէն ի գործ դրուած բրքացման քաղաքականութիւնը (Turkification) ձախողել է: Պետութեան համար այլեւս հնարաւոր չի ուրանալ Թուրքիոյ ազգային ու կրօնական բազմազանութեան առկայութիւնը եւ փոքրամասնութիւնների ազգային ինքնութիւնը: Դա պարտադրում է ներսից ու դրսից: Անդրծելի երեւոյթ է նաեւ աստիճանաբար խորացող մղումը՝ արգիլուած անցեալի պատմութիւնը պեղելու: Պետութեան համար այլեւս հնարաւոր չէ հաշուի չնստել անցեալի հետ: Դա եւս պարտադրում է ներսից ու դրսից:

Summary

The Ethnic Identities of Minorities in Turkey A Challenge Against the Government's Policy of Turkification¹⁹

*Rubina Peroomian, Ph.D.,
California, Los Angeles*

After a period of confusion at the end of World-War I, the Turkification of the ethnic and religious minorities in Turkey resumed in the Republican era. Kemalist secularization downplayed religion, but as soon as the days of İsmet İnönü, Islam began to slowly make its way into the center of the Turkish national discourse.

The policy of Turkification was pursued across all ethnic groups, in many instances resulting in persecutions and discriminatory treatment of the non-Muslim minorities. The 1934 decree to abolish non-Turkish surnames was a powerful strategy of Turkifying and homogenizing the diverse society. So was the 1942 wealth tax (*varlık vergisi*) which forced non-Muslims out of business by disproportionate and discriminatory taxes. Those who could not pay were exiled to labor camps. Then, it was the 1955 pogrom, organized in response to the Cypress issue. Greeks were the intended target, but Armenians and Jews too suffered the angry mob's looting, raping, killing, burning of houses, and destruction of properties. As Rober Haddejian puts it, more painful than all that wreckage, was the shattering of Armenian hopes for a better future in Turkey. Adnan Menderes, the main organizer of these pogroms, was convicted and put to death for accusations unrelated to these pogroms and the tremendous destruction and death they caused. The next peak event in the process of Turkification and the government's trampling on the rights of ethnic minorities was the 1960s campaign to prohibit the use of any language but Turkish. Significantly, beginning in 1965 the State Institute of Statistics omitted the question from the census concerning a person's mother tongue.

The suppression of minorities in Turkey amplified by the rise of ultranationalist, Islamist elements and their involvement in the republic's political process as well as their clandestine terrorist activities. Their covert manipulations and coercions in the

¹⁹ This article is based on a study that was presented at the "Symposium on Armenian Genocide Recognition and Beyond," March, 14 2009 in Los Angeles.

name of nation's interests are referred to as the workings of the deep state (derin devlet). The Islamist movement was briefly halted by the 1980 coup, but was resumed and, as Perry Anderson puts it, was reinforced by the Turkish Islamic synthesis as textbook doctrine. In the aftermath of the 1980 coup, repression against the Kurds took a new dimension: martial law in the south-east, a ban on using the Kurdish language and any cultural or political expressions of Kurdish identity spread over the entire country. This augmented repression pushed the Kurdish Workers party, towards paramilitary activities and an insurgency in 1984.

Acceptance in the European Union has brought about the government's change of attitude toward minorities, especially Kurds who are in the spotlight more than others. Alevis remain in a worse condition. They are accused of "heterodoxy worse than Shiism," even atheism. All the ethnic and religious minorities together figure one third of the entire population, and thus, as Perry Anderson puts it, one third of the population in Turkey is under systematic discrimination. Forced assimilation into the mainstream Turkish society—identity, culture, language, ethnicity—is in process engulfing all citizens of Turkey, be they non-Turk Muslims—Kurds, Lazs, Arabs, Circassians, Chechens—or non-Muslims such as Armenians, Greeks, and Jews.

In the case of the Armenian minority, the change to the worse occurred in the last two or three decades, and that is because of the political activities and armed struggle (the so called terrorist actions) of Diaspora Armenians for the world recognition of the Armenian Genocide. To counter these activities, the Turkish government fed its citizens with lies denying the Armenian claims, teaching them to hate Armenians. Taner Akçam, Osman Köker and many other Turkish intellectuals are trying to persuade the government to recognize the diversity of the Turkish society. Orhan Pamuk tries to show the importance of the multiethnic, multicultural society that existed in Turkey and the successive governments have tried to kill that. These intellectuals are digging for the truth in the past and are consequently harassed and persecuted. Hrant Dink's assassination is a sad proof of that.

Moderate approaches to the history of Modern Turkey constitute the inclusion of the Armenian experience in the Turkish republican history, albeit showing the Armenian Genocide as forced migration. Significant among these publications is *From Subject to Citizen in 75 Years* (1999)

Contrary to the present day show of leniency toward minorities, however, the Erdogan-Gül government follows the criteria of Turkification. "One Flag, One Nation, One Language, One State" continues to be the slogan and the ideology enforced on Turkish society. Digression from that ideology is considered a criminal offense and is prosecuted under article 301.

Despite the fact that discriminatory treatment of ethnic and religious minorities is still a continuing reality in Turkey, the ever deepening of the sense of ethnic and religious identity is also a reality which has no doubt created a crisis in the Turkish supra-identity. The policy of Turkification has failed, and the government is no longer able to distort and falsify the diversity and enforce its own prescribed "national identity".

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ԳԵՂԱՐԱՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 2010 թվականի հունվար-մայիս

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ